

Adelsdiploma van keizer Rudolf II voor Warmolt Hillebrandes betreffende de verheffing van hem en zijn afstammelingen in de adelstand (1604). Collectie RHC Groninger Archieven. Foto: auteur.

Een Groninger aan het Habsburgse Hof

Groningers in dienst van buitenlandse vorsten zijn op de vingers van één hand te tellen. De bekendste is Johan Willem Ripperda die het bracht tot eerste minister van Spanje. Iets minder bekend is Henri Piccard, die aan het hof van de Zonnekoning kamerheer was. Onbekend, maar zeker in dit rijtje thuishorend, is Menolt Hillebrandes van Harssens, die als Hofkammerrat drie Oostenrijkse keizers diende. Harry Brouwer schetst diens opmerkelijke levensloop.

Volgens een oude beschrijving ligt het gehucht Harssens op drieduizend schreden ten noorden van de stad Groningen.¹ Toen er in 1809 een lijst werd gemaakt van de woningen in Adorp en Harssens, bleken er in Harssens slechts acht huizen te staan.² Dit vaak als ‘onaanzienlijk’ aangeduide dorp kan toch bogen op een roemrijke geschiedenis. In de Middeleeuwen stond hier een steenhuis. Rond 1540 werd in de buurt hiervan een nieuwe borg gebouwd. Vlakbij de borg stond een kerk met een losstaande toren. Van dit alles is niets meer aanwezig. Het steenhuis werd in 1598 al beschreven als ‘de vervallen steen’. De ‘nieuwe’ borg werd in 1744 opgekocht door een sloper en daarna afgebroken.³ De kerk onderging dit lot in 1800, getuige een advertentie in de Groninger Courant.⁴ Van de acht huizen is niets meer over. Het laatste boerderijtje, waarschijnlijk het voormalige schathuis, verdween in 2005 maar is door Stichting het Groninger Landschap herbouwd op dezelfde plek.

Van alle verdwenen borgen in Groningen zijn de sporen van de beide borgen van Harssens het best bewaard gebleven. De binnen- en buitengrachten, de singels, de borgklip, alles is nog duidelijk zichtbaar in het landschap. Zo is het anno 2010 nog steeds

Majesteitszegel van Rudolf II onder het adelsdiploma van Warmolt Hillebrandes. Met een diameter van 166 millimeter is dit zegel het grootste zegel uit de Groninger Archieven. Collectie RHC Groninger Archieven. Foto: auteur.

mogelijk een wandeling te maken over de singels van de voormalige borg en te ervaren hoe groot deze wel was. De aanleg van deze borg op een voormalige dorpswierde moet in de vroege zestiende eeuw een geweldig karwei zijn geweest. De beide borgterreinen vormen een unieke archeologische locatie: een dergelijke combinatie komt in Groningen verder niet voor.

Aanzienlijke families

Harssens mag dan wel regelmatig als onaanzienlijk worden beschreven, op de borg woonden leden van aanzienlijke Groninger families. Genoemd worden de Omp-teda's, leden van de families Enthens en Van Ewsum. De eerste niet adellijke persoon die Harssens in bezit kreeg was Warmolt Hillebrandes. In 1598 werd hij eigenaar.⁵ De akte die hiervan is opgemaakt wordt een 'wisselbrief' genoemd. Hillebrandes kocht de borg namelijk niet, maar ruilde (wisselde) deze tegen zijn bezittingen in Westeremden met Peye en Ode Enthens die de borg van hun vader Peter Enthens hadden geërfd. Warmolt noemde zich na zijn aanwinst Hillebrandes van Harssens. Ook zijn nakomelingen voerden deze naam. Met Onno Hillebrandes van Harssens, een achterkleinzoon van Warmolt, stierf deze familie in 1734 in mannelijke lijn uit.⁶ Onno woonde toen al niet meer op Harssens maar op de borg te Beijum.

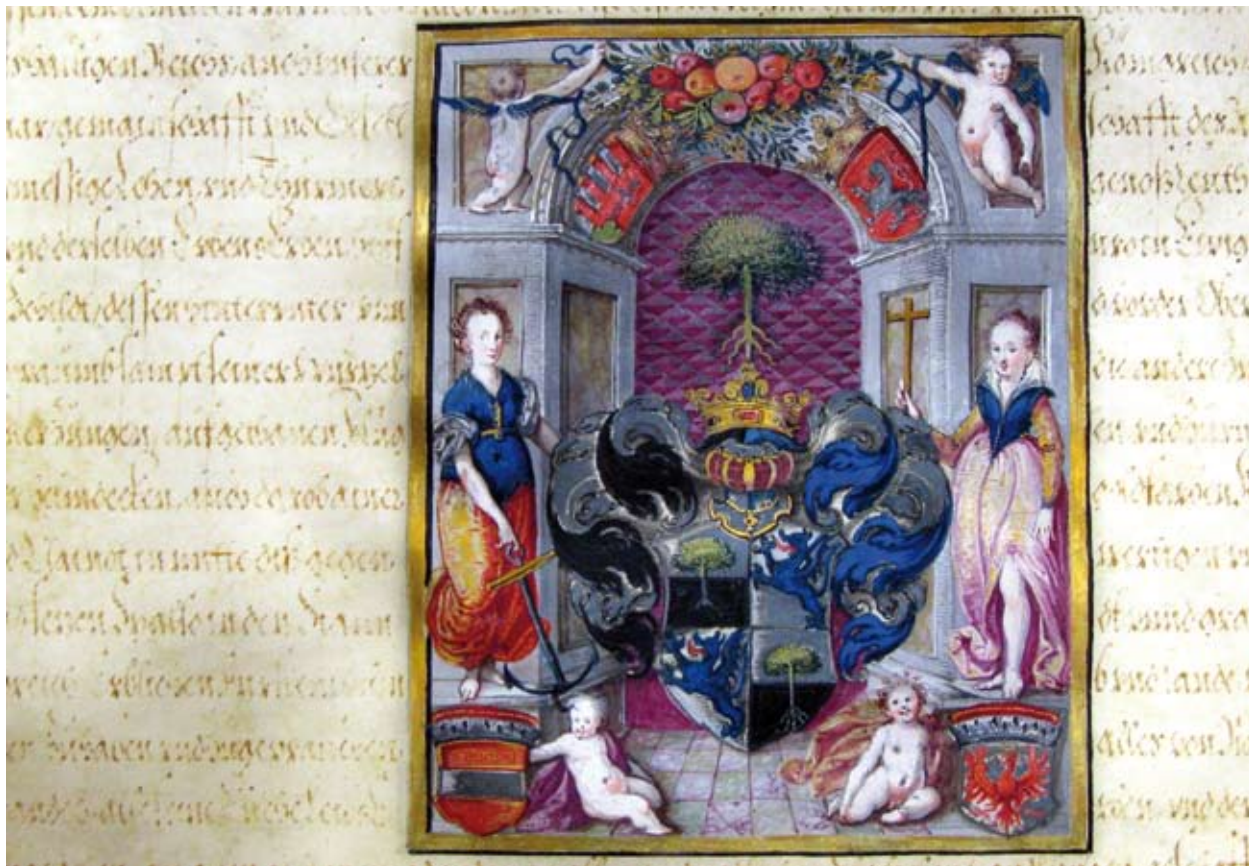
In diverse publicaties staat iets over de afkomst van Warmolt.⁷ Hij was een zoon van Hilbrand Menolts, een koopman (kremer) in Groningen. Zijn moeder was Anna Warmoldi, die na de dood van zijn vader hertrouwde

met de rentmeester van de Ommelanden Herman Wijnbrugge. Door dit huwelijk werd Warmolt de stiefzoon van Wijnbrugge en zijn erfgenaam.⁸ Een broer duikt op in het Staatboek van de provincieschulden. In dit staatboek zit een akte waarin twee zonen van Hilbrand Menolts worden genoemd. De abt van het klooster te Aduard, Arnold Lant, verkocht in 1568 'een rente uitgaande van een heerd in Rodeschool' – dat wil zeggen: het Aduarder voorwerk Rodeschool tussen Bedum en Middelstum – aan de voormond en voogden van *Mienolt en Warmolt*, de nagelaten zonen van Hilbrant Menolts.⁹ De jongens waren, zoals destijds gebruikelijk was, vernoemd naar de beide grootvaders. Gezien de volgorde van de vermelding in het staatboek en de gewoonte de eerste zoon naar de grootvader van vaderskant te noemen, mogen we aannemen dat Menolt de oudste van de twee was.

Van de beide broers heeft Warmolt veel sporen in de Groninger archieven nagelaten. Zijn bekendste wapenfeit was de verheffing in de adelstand door keizer Rudolf II in 1604. Het adelsdiploma is bewaard gebleven en bevindt zich in de Groninger Archieven.¹⁰ Dit fraaie stuk is daar terechtgekomen uit de veiling van de verzameling van mr. J.W. Keizer in 1861. Voor dit stuk werd toen dertien gulden betaald.¹¹ Broer Menolt komt voor zover bekend slechts twee keer voor in het Groninger archief: in het hiervoor genoemde staatboek en in een onverwachte bron. Hierover straks meer. In de archieven van Wenen en in een aantal gedrukte bronnen komt hij echter regelmatig voor waardoor het mogelijk werd zijn levensloop te beschrijven.

Gedrukte bronnen

Na een door mij gehouden lezing in Adorp kreeg ik via de mail een vraag over de familie Hillebrandes.¹² In die mail werd een publicatie van Friedrich von Frank aangehaald waarin driemaal een Hillebrandes van Harssens vermeld zou staan: éénmaal Warmolt en tweemaal de naam Menolt.¹³ De vermelding van Warmolt was bekend. Al in 1864 verscheen een transcriptie van zijn adelsbrief in *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde inzonderheid van de provincie Groningen*. Onbekend echter, waren de beide andere vermeldingen. De vraag luidde: Wie is deze Menolt, die in geen enkele publicatie in Groningen voorkomt? Met de informatie uit het statenarchief ligt het voor de hand aan te nemen dat we hier broer 'Mienolt' te pakken hebben. Maar iets meer bewijs zou prettig zijn. De naam Hillebrand was destijds niet zeldzaam in de Habsburgse landen. Er is al eerder geworsteld met de vraag over de verhouding tussen beide mannen. In het

Fragment adelsdiploma. Het wapen van Warmolt Hillebrandes is bij zijn verheffing in de adelstand vermeerderd met het wapen van Harssens (de lazuren draak). Collectie RHC Groninger Archieven. Foto: auteur.

grootste wapenboek dat ooit is gemaakt, de beroemde *Siebmacher* waarin voornamelijk Duitse families zijn opgenomen, staat een artikel over de familie Hillebrandes.¹⁴ Hierin wordt eerst het wapen van Warmolt beschreven. Verder staat vermeld dat de familie van Nederlandse oorsprong is. De relatie tussen beide Hillebrandessen is de schrijver niet bekend. Zijn voorzichtige veronderstelling is dat Warmoldus en Menoldus wellicht dezelfde persoon zijn, maar helemaal zeker is de auteur niet van zijn zaak, want hij eindigt het artikel met de opmerking dat de kwestie niet kon worden ‘aufgeklärt’. Dat we hier toch met een Groninger Hillebrandes te maken hebben, wordt duidelijk uit zijn inschrijving aan de universiteit van Wenen.¹⁵ Het betreft hier kennelijk een vervolgstudie want Menolt werd in 1616 ingeschreven met doctorstitel. Ook zijn functie ‘Hofkammerrat’ staat in het register. De plaats van afkomst is Groningen.

De Habsburgse keizers hielden er een uitgebeid hof op na. Alle functionarissen, variërend van de aanzienlijke hofmeester of geheimraad tot de eenvoudige functies van kapelmeester of kamerdienaar, werden nauwkeurig opgesomd in een *Hofstaat*. Deze lijsten zijn bewaard gebleven. Menolt wordt in zowel de Hofstaat van keizer Matthias van 1615 als in die van keizer Ferdinand II van 1627-1628

genoemd. Was hij in 1615 nog gewoon één van de vijf secretarissen, in 1627-1628 wordt hij apart vermeld onder het hoofdje ‘Herr Hillebrandt. Dem edlen gestrengen unt hochgelehrtem herrn Menodo Hildebrandt von Horsens (sic) beeder rechten doctori, röm. Kais. Mt. Hofkammerrat’.¹⁶

Opsporing verzocht

De gegevens uit *Siebmacher* en uit de Hofstaten maakten mij nieuwsgierig naar meer. Wat heeft een Groninger die het bracht tot *Kammerrat* precies gedaan en waaruit bestonden zijn werkzaamheden? Is er ook iets te vinden

Tekening van de borg te Harssens door A. Rademaker.(1676/77-1735). Collectie RHC Groninger Archieven (1536-3962).

Luchtfoto van de twee borgterreinen te Harssens, gezien vanuit het noordwesten. Collectie stichting Het Groninger Landschap. Foto: Roelof Bos.

over zijn persoonlijke verhoudingen, was hij getrouwd en had hij kinderen? Internet bleek een prachtig hulpmiddel om de speld in de historische hooiberg te vinden. Vooral Google-books leverde een schat aan gegevens op. Uit deze gegevens en correspondentie met het Staatsarchief in Wenen valt de volgende levensloop van Menolt Hillebrandes te destilleren.¹⁷

Op 19 augustus 1608 werd hij benoemd tot secretaris van de *Niederösterreichischen Kammer*. Een jaar later volgde zijn benoeming tot secretaris van de keizerlijke 'Hofkammer', waar hij van 1609 tot 1621 in dienst was. Een Hofkammer' is vergelijkbaar met wat wij een ministerie zouden noemen. Een secretaris had als taak het opstellen van ambtelijke stukken en was verantwoordelijk voor opdrachten aan lagere ambtenaren. Menolt maakte echter promotie want op 7 juni 1621 werd hij naar Presburg, het huidige Bratislava, gestuurd. Hij ging daar werken als *Rat*, een titel waarmee hogere ambtenaren van de zogenaamde *Ungarische Kammer* werden aangeduid. Hier werkte hij zeker vijf jaar, misschien zelfs langer. Hij stond destijds aan het hof bekend als Hongarije-specialist. Zijn activiteiten lagen voornamelijk op financieel terrein.

Evenals in onze tijd, waarin banken en soms zelfs landen failliet kunnen gaan, hadden in de 17e eeuw overheden soms financiële problemen die ze zelf niet meer konden oplossen. Toen bepaalde steden in Moravië niet meer in staat waren hun schulden te betalen, was steun van een hogere overheid nodig. Ferdinand II benoemde

een commissie die de schulden van onder meer de stad Iglau moest saneren. Eén van de leden van deze commissie was Menolt Hillebrandes van Harssens, die meewerkte aan de opzet van een schuldsaneringsprogramma.¹⁸

In augustus 1626 viel Menolt de eer te beurt te worden benoemd tot secretaris van de gouverneur van Moravië, kardinaal Frans von Dietrichstein, een kerkvorst die zich meer met de politiek dan met geloofszaken bezig hield. Hillebrandes kreeg twee opdrachten mee. In de eerste plaats moest hij de kardinaal helpen met het opzetten van een administratie zodat de staatsfinanciën, vooral de inkomsten (*Kammeralsachen*), beter georganiseerd werden. Zijn tweede opdracht had met het leger te maken. De keizer was voornemens een strijdmacht naar Moravië te sturen en Hillebrandes moest ervoor zorgen dat er voor deze operatie voldoende geld en proviand aanwezig waren. Hij werd in juli 1629 benoemd tot inspecteur van het *Oberst Proviantamt*.¹⁹ Deze dienst organiseerde de aankoop en het tijdige vervoer van voedingsmiddelen voor de manschappen en de paarden. Voor alle aankopen was de toestemming van Hillebrandes nodig.

De godsdiensttwisten tussen protestanten en rooms-katholieken kennen meestal ook economische aspecten. Zo ook in de Habsburgse erflanden, waar de protestanten in Bohemen en Moravië de kerkelijke goederen in bezit namen en rooms-katholieke families hun bezittingen verloren. De politiek van Ferdinand II was gericht op het herstel van de macht van de rooms-katholieke kerk

Het door stichting Het Groninger Landschap herbouwde boerderijtje Harssensbosch. (2009). Het is gebouwd op de plaats van het voormalige schathuis van de borg met hergebruik van oorspronkelijk materiaal. Foto: auteur.

en teruggave van de geconfiscerde goederen. De keizer installeerde in Moravië een commissie die de aanspraken van de gedupeerden moest beoordelen en daarbij uiteraard de belangen van de keizer in deze zaak moest bewaken. Eén van de commissarissen was, zoals een stuk van 2 maart 1629 aangeeft, *‘unnser[m] Kammerer Menoldo Hillebranden von Harsens’*.²⁰

Adeldom

Dat de jurist en financieel expert Hillebrandes van Harssens werd gewaardeerd, blijkt uit zijn verheffing in de adelstand. Dit gebeurde zelfs tweemaal. In 1623 werd hij in Regensburg opgenomen in de *Landmannschaft* van de ‘Erblanden’ en vier jaar later in de *Ritterstand* van Ober-Österreich.²¹ De documenten van beide verheffingen zijn aanwezig in het Staatsarchief te Wenen. Deze stukken geven een interessante motivatie voor de verleende eer. Als eerste wordt genoemd de jarenlange dienst aan de keizer en zijn huis aan het hof in Wenen en Praag. Spannend is het tweede motief. Speciale vermelding krijgt zijn optreden in de tijd van de opstand van de Hongaarse rebellen tegen de Habsburgse keizer (zie kader). Menolt werd als gezant naar Presburg gestuurd en onderhandelde daar namens de keizer met de opstandige standen en hun leider Gabor Bethlem. Het was geen pleziertochtje, want speciaal wordt vermeld dat hij zijn missie uitvoerde *‘mit Leibs- und Lebensgefahr’*.

De gevonden gegevens zijn voornamelijk zakelijk van aard. Over het persoonlijk leven van Menolt Hillebrandes zijn we minder goed ingelicht. Geboortegegevens uit het midden van de 16e eeuw zijn voor de stad Groningen niet bewaard gebleven. Wel kunnen we deze bij benadering

schatten. Bekend is het huwelijk van zijn broer Warmolt in 1584 met Ode Gaykinga, weduwe Sikkinghe van de Warffumborg.²² Stel dat hij toen een jaar of 24, 25 was, dan moet hij zijn geboren rond 1560. Het geboortejaar van zijn oudste broer Menolt kan dus gesteld worden rond 1560 of iets eerder. Wel is een huwelijk van Menolt gevonden. Hij trouwde op 28 mei 1609 in Ingolstadt (aan de Donau in Beieren) met Anna Still, de dochter van Niklas Still, burger van deze stad.²³ Uit dit huwelijk is (tenmiste) één zoon geboren. Hij wordt genoemd in het testament

Wapenstein met het wapen van de heerlijkheid Harssens, ingemetseld in een muurtje achter het keuterijtje Harssensbosch. Door de Stichting Heerlijkheid Harssens bij de oplevering geschonken aan Stichting Groninger Landschap (2009). Foto: auteur.

van Anna Hildebrand de Harrens, de weduwe van *Monoldi Hillebrandes gewesenen Hof-Kamer-Rathes*.²⁴ Zoon Karl komt voor in stukken over een kwestie van uitbetaling van achterstallig salaris. Menolt werd, gezien zijn promoties, zeer gewaardeerd maar de financiële waardering liet te wensen over. Op 27 november 1625 ontving hij van de keizer op zijn jaarlijkse salaris van 1000 florijnen een

Gnadengeld van 2000 florijnen. De keizer was echter niet erg vlot met betalen want in 1628 bleek hij Hillebrandes nog 3050 florijnen schuldig.²⁵ Na zijn dood (eind 1631 of begin 1632) ontving zijn weduwe pas in 1633 het achterstallige salaris.

Verder spuurwerk

Veel onderzoekers zullen het gevoel kennen. Enerzijds heel tevreden over de gevonden gegevens, anderzijds onvrede over de nog niet opgeloste vragen die elke vondst weer oplevert. De vraag hoe Warmolt Hillebrandes, een koopmanszoon uit Groningen, kans zag een adelsbrief in Praag te bemachtigen, is met het gegeven dat zijn broer aan het hof in Praag werkte en goed op de hoogte was van de gang van zaken daar, beantwoord. Veel vragen staan echter nog open. Zo moet Menolt, voordat hij in Wenen verder studeerde, zijn rechtenstudie elders hebben voltooid. Misschien is dat geweest aan de universiteit van Bourges of die van Orleans.²⁶ Hier studeerde namelijk in 1625 Ivo Hillebrandes van Harssens, de oudste zoon van Warmolt en dus een oomzegger van Menolt. Het zou

Wapen van Menolt Hillebrandes van Harssens, verleend bij zijn verheffing in de adelstand in 1623. Collectie Staatsarchief Wenen.

best kunnen dat neef Ivo op advies van zijn oom ervoor koos om aan deze universiteiten te gaan studeren.

De familie Hillebrandes van Harssens is in Nederland uitgestorven. De vraag of dat met de Oostenrijkse tak ook gebeurde, is nog niet beantwoord.

Het lijkt erop dat Menolts zoon Karl Hillebrandes nakomelingen had. Alweer via internet kwam ik op het spoor van een familie 'Hildebrandt[in] von Harssens'. Anna Sophia *Hildebrandtin* von Harsens en haar zuster

Maria Katharina worden beide genoemd als dochters van ene Maria Regina von Kazenstein.²⁷ Hun vader moet dus een Hillebrandes van Harssens zijn geweest. Of dit de zoon van Menolt is geweest, moet nog worden bewezen. Dat hij zijn dochter naar zijn moeder Anna noemt en zij de toevoeging 'von Harsens' gebruikt, wijst wel in deze richting.

Wat van ver komt....

Bij controle van een aantal stukken in de Groninger Archieven deed ik na het schrijven van het concept van dit artikel een opmerkelijke vondst. In het 'Genealogisch los materiaal' bevond zich tot mijn verbazing een ongedateerd en anoniem aantekeningbriefje met daarop getekend de wapens van zowel Warmolt als Menolt, die hier 'Hillebrandtes' wordt genoemd. Twee wapenbeschrijvingen die duidelijk zijn gebaseerd op de documenten uit het adelsarchief te Wenen, waarvan kopieën mij met de nodige moeite en kosten zijn toegestuurd. De informatie heeft uitsluitend betrekking op de adelsverleningen en op de wapens van beide broers. Na deze vondst duiken nieuwe vragen op. Is er iemand in het verleden al eens op zoek geweest in Wenen? Wie zou dat kunnen zijn? Het moet iemand geweest zijn met belangstelling voor heraldiek, gezien de nauwkeurige beschrijvingen van de wapens.

Beroepsverboden voor 'paapse jonkers'

Resteert nog de vraag waarom Menolt huis en haard verliet om zich in de Oostenrijkse erflanden te vestigen. De verklaring hiervoor is als volgt. Het is aannemelijk dat de familie Hillebrandes na de Reductie de rooms-katholieke godsdienst bleef toegedaan. We weten dat vrijwel zeker van zijn broer Warmolt. Die (her)trouwde in 1589 met

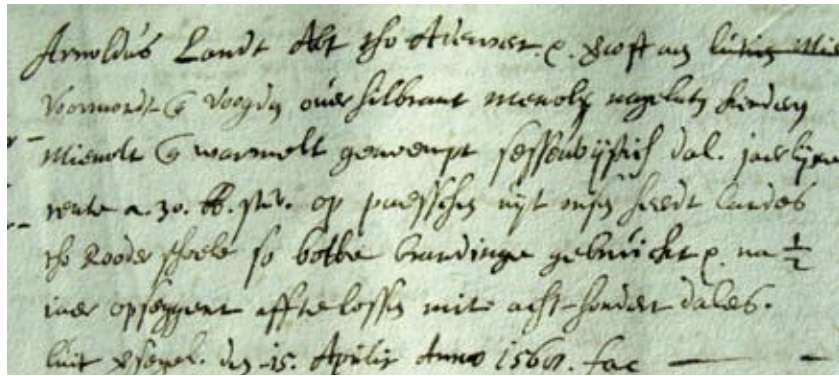
Opstanden tegen de keizer

Menolt Hillebrandes van Harssens beleefde in het begin van de 17e eeuw roerige tijden. Zijn eerste benoeming tot secretaris viel nog in de regeringsperiode van keizer Rudolf II (1576-1612). Promotie maakte hij onder de keizers Matthias II (1612-1618) en Ferdinand II (1619-1637). Hillebrandes maakte de opstand van de Boheemse standen en het uitbreken van de Dertigjarige Oorlog mee (1618-1648).

Na de dood van Matthias II weigerden de Bohemers zijn opvolger Ferdinand II als koning te erkennen. In plaats van deze onverdraagzame en strijdvaardige katholiek, kozen zij als koning de protestant Frederik V van de Palts. Deze moest na de slag bij de Witte Berg (bij Praag) in 1620 het veld ruimen. Hij vluchtte naar Nederland waar hij bekend stond als de 'Winterkoning'. Een andere speler op het politieke toneel van die tijd was Bethlem Gabor (1580-1629). Hij was vorst van Zevenburgen, koos de zijde van de Boheemse opstandelingen en steunde hen in hun strijd tegen de Habsburgse keizer in Wenen. Volgens de adelsbrief van Menolt Hillebrandes voerde hij als gezant van de keizer overleg met deze Bethlem Gabor.

Catharina Fritema. Zij was een dochter van dr. Pieter Fritema, raad ordinaris van het hof van Friesland. Fritema vluchtte uit het protestants geworden Friesland naar het toen nog katholieke en Spaansgezinde Groningen. Hij wordt in de kort na 1580 opgestelde lijst van katholieke ballingen, de *Conscriptio exulum Frisiae*, genoemd als één van de weinigen die met vrouw en kinderen naar Groningen vertrokken.²⁸ Warmolts dochter Sophia trouwde met de katholieke Drentse jonker Johan van den Camp uit Coevorden.²⁹ Ivo Hillebrandes, de zoon van Warmolt, huwde Jacobine Gilkens. Dit huwelijk werd op 20 november 1647 in Roermond ingeschreven in de registers van de rooms-katholieke Sint-Christoffelparochie.

De Groninger 'paapse jonkers' hadden het na de Reductie niet makkelijk. Ze mochten weliswaar hun geloof belijden, maar niet openlijk uitoefenen. Zo werd Peter Hillebrandes, de zoon van Warmolt, door de gedeputeerden van de Ommelanden gesommeerd om binnen veertien dagen twee gereformeerde kerkvoogden in zijn plaats als collator te benoemen.³⁰ De roomse jonkers waren van alle overheidsfuncties uitgesloten. Ondernemende jonge, katholieke jonkers zochten hun heil daarom elders. Dat weten we bijvoorbeeld van Ivo, de zoon van Warmolt. Die trok naar de Oostenrijkse Nederlanden en bracht het daar tot luitenant-kolonel in dienst van de 'katholieke majesteit de koning van Spanje' en eindigde zijn carrière als gouverneur van het kasteel te Namen.³¹ Menolt deed iets

Hét bewijs dat Menolt en Warmolt broers zijn en zonen van Hilbrant Menolts (1568). Collectie Groninger Archieven.

soortgelijks: hij trok naar de Oostenrijkse erflanden en verwierf een positie aan het hof van een aantal 'katholieke majesteiten'. Geconcludeerd kan worden dat ook Menolt het rooms-katholicisme was toegegaan. Het verklaart tevens waarom leden van de familie Hillebrandes geen politieke rol van betekenis hebben gespeeld in Stad en Lande.

Ten slotte

Het gebeurde niet vaak dat Groninger jonkers buitenlandse adelsbrieven in de wacht sleepten. Dat Menolt en Warmolt Hillebrandes, zoons van een Groninger koopman, kans hebben gezien adeldom te verwerven maakt hen uniek in de Groninger geschiedenis. e³

Noten

1 H.J. van Rhijn, *Oudheden en gestichten van Groningen in Groningerland* (Leiden 1724).
 2 RHC Groninger Archieven, archief kerkvoogdij Adorp-Harssens (toegang 200), inv.nr. 117.
 3 W.J. Formsa, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol, A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuisen* (Assen 1973) 158-161.
 4 *Groninger Courant*, 31 januari 1800.
 5 RHC Groninger archieven, huisarchief Farmsum, toegangsnummer 619, inventarisnummer 641.
 6 Richard Paping, 'Een onbekend 'borgje' te Noordwolde: de Coendershof', *Stad en Lande, cultuurhistorisch tijdschrift van de Vereniging Stad & Lande* 18 (2009) 45-51, aldaar 46.
 7 R.H. Alma, 'De vroegste ontwikkeling van de Groninger heraldiek', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 54 (2000) 33-34.
 8 Jan van den Broek, *Het geheime dagboek van de Groninger stadssecretaris Johan Julsing 1589-1594* (Assen 2006) 114.
 9 RHC Groninger archieven, archief van de Staten van Stad en Lande (toegang 1) inv.nr. 1814, fol. 1 v. Ik werd op deze vermelding attent gemaakt door Redmer Alma.
 10 RHC Groninger archieven, archieven van leden van de familie Lewe en vele aanverwante geslachten 1300 – 1949 (toegang 547) inv.nr. 819.
 11 RHC Groninger archieven, archief van het gemeentebestuur van Groningen, 1816-1916 (toegang 1399) inv.nr. 4523.

12 Roelof Bruins in Adorp zette mij op het spoor van Menolt Hillebrandes.
 13 Karl Friedrich von Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum "Alt-Österreichischen Adels-Lexikon" 1823-1918* (Schloss Senftenegg 1967) 204.
 14 Alois Freiherrn v. Starkenfels, Johan Evang. Kirnbauer v. Erzstätt, *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage* (Nürnberg 1885-1904) 123.
 15 Samme Zijlstra, *Het geleerde Friesland- een mythe? Universiteit en maatschappij in Friesland en Stad en Lande ca. 1380-1650* (Leeuwarden 1996) documentnummer 10088.
 16 Thomas Fellner, *Die Österreichische Zentralverwaltung* (Wenen 1907) 205.
 17 Vriendelijke mededelingen van dr. Istvan Fazakas, Ungarischer Archiefdelegierte bij het Staatsarchief te Wenen.
 18 Christian Ritter d'Elvert, *Zur Österreichischen Finanz-Geschichte, mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder* (Brünn 1881) LXVIII-LXIX.
 19 Ritter d'Elvert, *Finanz-Geschichte*, LXVIII.
 20 Christian Ritter d'Elvert, *Beiträge zur Geschichte der Rebellion, Reformation des dreissigjährigen Krieges und der Neugestaltung Mährens* (Brünn 1867) 332.

21 Staatsarchief Wenen, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv Hillebrand, Hillebrandes 1623.II17. Landmannschaft in den Erbländern, 1627, VII.26. Ritterstand "Hillebrand".
 22 RHC Groninger archieven, archieven familie Lewe (toegang 547) inv.nr. 826.
 23 Vriendelijke mededeling van dr. Istvan Fazakas.
 24 Albert Ilg, *Die Fischer von Erlach* (Wenen 1895) 460-461.
 25 Ritter d'Elvert, *Finanz-Geschichte*, LXVIII.
 26 Zijlstra, *Het geleerde Friesland*, documentnummer 10596, 10571.
 27 *Neues Jahrbuch Heraldisch-Genalogische Gesellschaft 'Adler'*, 1900, 83.
 28 J. Visser, H. Oldenhof, J.C. Terluin en J. Visser, 'Wapens út de Conscriptio Exulum (1584)', *It Beaken, tydskrift fan de Fryske Akademy XXXI* (1969) 153-190, aldaar 159.
 29 Richard F.J. Paping, 'Paapse jonkers in Drenthe. Een inventarisatie (1592-1750)', *Waardeel, Drents historisch tijdschrift* (2000) 1-12, aldaar 8.
 30 RHC Groninger archieven, archief van de Staten van Stad en Lande (toegang 1) inv.nr. 128, fol. 1012.
 31 RHC Groninger archieven, huisarchief Lulema (toegang 622) inv.nr. 143.